

МОСТИ ДО ДІАЛОГУ: УРОКИ З АФРИКИ

Цей документ розроблений за результатами навчального візиту українських жінок-лідерок в Руанду та Південно-Африканську Республіку, що пройшов 17-31 березня 2025 року. Під час візиту, відбувся обмін досвідом між українськими, руандійськими та південно-африканськими жіночими та правозахисними організаціями щодо питань дієвої участі жінок у процесах пост-конфліктного відновлення, примирення та зміцнення національної єдності.

Візит став ініціативою Фондації «День після» (Україна), був організований у партнерстві з Меморіалом геноциду в Кігалі (Руанда) та Йоганнесбурзьким центром з питань Голокосту та геноциду (ПАР), за підтримки Міжнародного фонду «Відродження».

КОНТЕКСТ

Африканські країни – Руанда та Південно-Африканська Республіка – мають досвід внутрішніх конфліктів, які включали тривалі відносини нерівноправ'я, дискримінації та гострі спалахи насильства.

У 1994 році, Руанда пережила геноцид, коли за сто днів в країні було вбито понад мільйон жінок, чоловіків та дітей, які належали до народності тутсі. Від 250 до 500 тисяч жінок пережили згвалтування під час геноциду; чимало з них були заражені ВІЛ/СНІД. У свою чергу, у 1948 – 1991 роках, у Південно-Африканській Республіці проводилась офіційна політика расової дискримінації та сегрегації (апартеїд) проти чорношкірого населення та переселенців з Азії.

Через 30 років після завершення трагічних подій, Руанда і ПАР перебувають на стадії пост-конфліктного врегулювання та ре-консолідації на основі нового суспільного договору. Досвід цих країн може бути корисним та актуальним для України в контексті повоєнного відновлення.

Ситуація в Україні відмінна, адже в нашому випадку йдеться про міждержавний конфлікт на піку своєї інтенсивності. Говорити про примирення з агресором та з російським суспільством щонайменше передчасно – це завдання дуже далекої перспективи і процес, який відбуватиметься в умовах, які неможливо передбачити з позицій сьогодення.

Українське суспільство, що протистоїть збройній агресії росії, загалом консолідоване та здебільшого єдине у своїх цілях, на що вказують результати регулярних соціологічних досліджень. Так, абсолютна більшість українок та українців (70% на Заході, 68% у Центрі, 62% на Півдні та 46% на Сході) вважають, що Росія хоче здійснити фізичний геноцид або

знищити українську державність і націю (Опитування KMIC від лютого-березня 2025 року). Також, 90% українок та українців хочуть бачити Україну в складі ЄС, а 84% хочуть бачити Україну в складі НАТО (Опитування KMIC за 2024 рік). Більше того, станом на грудень 2024 року, 53% українок та українців вірять в те, що українське суспільство потроху долає суперечності та рухається до згуртованої політичної нації (Опитування KMIC від грудня 2024 року).

Утім, всередині українського суспільства з'являється – подекуди неясні, але вже відчутні – лінії розколів, спричинені війною. Так, національні опитування щодо соціальної згуртованості свідчать, що ключовими факторами, які оприявнюють лінії розподілу є корупція (16%), мовне питання (14%), низька компетентність влади і слабка комунікація офіційних осіб з суспільством (13%) та наявність колаборантів (9%). Разом з тим, українки та українці також відчують несправедливість із-за нерівномірного розподілу тягаря

війни у різних регіонах (11%) та брак взаєморозуміння та взаємодопомоги між собою (9%) (Опитування KMIC від травня 2024 року).

Ще глибші лінії розколу проходять між громадянами України на вільних та тимчасово окупованих територіях. Російська окупація змінює інформаційний, політичний та культурний контекст, в якому живуть українки та українці, схиляє їх до вимушеної співпраці з ворогом, а також породжує відчуття покинутості та образи на українську державу і суспільство. Звільнення Україною території – особливо тих, які були тривалий час під російською окупацією – поставить на порядок денний виклики щодо інтеграції громад та їх повернення в українське суспільство, а також завдання для подолання взаємних фобій та недовіри.

Саме для вирішення подібних викликів, досвід африканських країн може бути цікавим та корисним для українського контексту.

1. ДОВГОСТРОКОВІ ЦІННІСНО-ОРІЄНТОВАНІ РІШЕННЯ – ОСНОВА ДЛЯ ЕФЕКТИВНОГО ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ.

Досвід африканських країн говорить, що через три десятиліття після завершення конфліктів та протистоянь, країни все ще надають підтримку тим соціальним групам, які найбільше постраждали від несправедливості та дискримінації. І в цьому процесі Руанда та ПАР орієнтуються на потреби і запити саме своїх суспільств, зокрема і особливо, вразливих груп (наприклад, тих, хто пережив геноцид та згвалтування в Руанді, темнокірого та кольорового населення в ПАР), а також відстоюють власні національні інтереси.

У ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ, УКРАЇНІ ВАРТО РОЗРОБЛЯТИ ДОВГОСТРОКОВІ НАЦІОНАЛЬНІ РІШЕННЯ

Так, під час зустрічі з українською делегацією, руандійські парламентарі зазначили, що їхня політика зміцнення національної єдності будується на цінностях прощення та примирення, які є об'єднуючим фактором для Руанди. Вони не опираються на запозичені принципи та підходи до процесу примирення в обмін на зовнішню допомогу, але обирають власний шлях, який є довгим, проте стабільним.

У свою чергу, у центрі відновлення після апартеїду в ПАР є африканський підхід (*Africana Approach*), що підкреслює важливість африканських світоглядів, спирається на історію боротьби Південно-Африканської Республіки за свою свободу і просуває єдність та самовизначення африканських народів. Таким чином, ПАР намагається відновити справжнє розуміння африканської історії та культури.

Відтак, у повоєнному відновленні, Україні варто розробляти довгострокові національні рішення (*strategic home-grown solutions*), які відповідатимуть українським національним інтересам та у перспективі десятиліть задовольнятимуть потреби різних соціальних груп, зокрема і особливо, вразливих.

Саме такі підходи допоможуть гарантувати стійкий та справедливий мир, а також гідність та рівний доступ до усіх можливостей і розвитку в суспільстві. При цьому, важливо проводити широку просвітницьку кампанію (*awareness campaign*), аби належно такі рішення імплементувати на національному, регіональному та локальному рівнях.

У цьому контексті, важливо дотримуватися підходу миробудування (*peacebuilding*), а не вирішення конфліктів (*conflict resolution*). Такий підхід допомагає будувати позитивний контекст, а практики медіації для миробудування можуть стати хорошим інструментом внутрішнього єднання та примирення суспільства на шляху до відбудови та відновлення.

2. СВОБОДА ЧИ БЕЗПЕКА – ЯКИЙ ПРІОРИТЕТ У ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ?

Пріоритетами для Південно-Африканської Республіки після завершення політики апартеїду стали інституційний розвиток, а також відкритий діалог та свобода. Це стало основою для демократизації та недопущення повернення до авторитаризму. У свою чергу, Руанда зробила ставку на безпековий аспект, що супроводжувався більш централізованим управлінням.

УКРАЇНІ ВЖЕ ЗАРАЗ ВАРТО ДУМАТИ НАД РІШЕННЯМ, ЯКЕ Б СПРИЯЛО ДЕМІЛІТАРИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Такі полярні концепції та підходи мають свої переваги та недоліки у довгостроковій перспективі. Відтак, Україні вже зараз варто думати над рішенням, яке б сприяло демілітаризації суспільства та встановленню суспільних безпекових гарантій, які б гарантували свободу і створювали ефективні та інклюзивні інституції.

3. ІНКЛЮЗИВНИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ДІАЛОГ – ЗАПОРУКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ.

Політика і практики примирення в Руанді, а також діяльність Комісії з правди та примирення в Південно-Африканській Республіці створили простір для тих, чиї права були порушені, аби розказати

правду про пережите і отримати шанс на те, що правосуддя відбудеться належним чином і справедливість у їхніх громадах буде відновлена. Участь звичайних людей зробила процес національного примирення інклюзивним.

ВАЖЛИВО ПРИЙМАТИ РІЗНІ ДОСВІДИ ВІЙНИ І ТРАНСФОРМУВАТИ ЇХ У КОНСТРУКТИВНІ ПРАКТИКИ

Кожна і кожен, під час повномасштабної війни в Україні отримав різний досвід – на передовій, в тилу чи вимушено закордоном. У процесі повоєнного відновлення важливо приймати різні досвіди війни і трансформувати їх у конструктивні практики та спільноти підтримки, які стануть ресурсом для формування рішень і національних політик для зміцнення національної єдності.

У цьому процесі, важливо забезпечити активну та дієву участь громадських організацій та ініціатив до повоєнного відновлення України. Зокрема, тих, які працюють з вразливими групами – постраждалими від сексуального насильства під час війни, внутрішньо переміщеними особами, людьми з інвалідністю, а також з молоддю, ветеранами та лідерами і лідерками громад. Партнерство між державою та громадянським суспільством має стати важливою опорою для сталого і справедливого повоєнного відновлення України.

4. УЧАСТЬ ЖІНОК У ПРОЦЕСАХ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ – ПЕРЕДУМОВА ДО СТАЛОГО МИРУ.

Після геноциду, в Руанді були створені можливості для жінок – для участі у всіх процесах відновлення країни, на місцевому та національному рівнях. Сьогодні, Руанда займає перше місце у світі за кількістю жінок в уряді та на виборних посадах (61%), а жіночі організації продовжують надавати послуги та підтримку тим, хто найбільше постраждав від масових порушень прав людини, а також адвокатувати за недопущення геноцидів та злочинів проти людства у майбутньому.

ВАЖЛИВО ЗАБЕЗПЕЧУВАТИ РЕАЛЬНУ ТА ПРАКТИЧНУ ІМПЛЕМЕНТАЦІЮ ПРИНЦИПІВ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

Для України це означає необхідність не лише збереження, але й посилення законодавчих гарантій, а також забезпечення реальної та практичної імплементації принципів гендерної рівності. Одним із інструментів тут може стати впровадження гендерних квот на всіх рівнях державної та місцевої влади, а також у бізнесі. Це дозволить інтегрувати жіночі голоси та досвід, який вони отримали під час війни, у процеси прийняття рішень, зокрема, у сферах безпеки, відновлення, соціальної та економічної політики, тощо.

5. ПОСИЛЕННЯ ГРОМАД ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ.

Сьогодні, в Руанді в одній громаді поряд живуть ті, хто вижив під час геноциду (*survivors*), і ті, хто здійснював злочини проти людяності (*perpetrators*). Примирення в громадах стало одним із ключових завдань національної політики єдності.

Головними інструментами тут стали «гачача» – традиційні суди на траві, які розглянули близько 1,2 млн справ і передали їх органам влади; злочинів проти людяності в Руанді було так багато, що система правосуддя самотужки з ними не справлялася. Ще одним інструментом примирення в Руанді стали «села примирення» – щоденні практики, коли жертви геноциду та злочинці разом будували будинки у своїх громадах, і таким способом об'єднувались у спільноти.

Такі рішення найкраще відповідали саме руандійському контексту і були підтримані

національним урядом, як через гарантування правосуддя, так і через освітню та менторську роботу з колишніми злочинцями.

У ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ, УКРАЇНІ ВАЖЛИВО ОРІЄНТУВАТИСЯ НА ВНУТРІШНІ РЕСУРСИ ТА РОЗРОБЛЯТИ ІНСТРУМЕНТИ ЗЦІЛЕННЯ

У контексті руандійського досвіду, після геноциду був застосований принцип «запобігання помсти» (*preventing revenge*). Це політика національного примирення, спрямована на недопущення помсти між громадами. Вдала зосередилася на відновленні довіри, впровадженні справедливості та просуванні єдності, щоб зламати цикл насильства й побудувати мирне майбутнє.

У повоєнному відновленні Україні важливо орієнтуватися на внутрішні ресурси та розробляти інструменти зцілення, відбудови та відновлення правосуддя, які будуть актуальні саме для нашого контексту. Досвід країн, які пройшли великі суспільні потрясіння та конфлікти, важливий, але найперше варто розраховувати на себе і на силу своїх громад (*community strength*).

6. РОБОТА З СУСПІЛЬНИМИ НАСТРОЯМИ – ПОПЕРЕДЖЕННЯ НОВИХ КОНФЛІКТІВ ТА ПРОТИСТОЯНЬ.

У період під час та після конфлікту, важливо перетворювати невдоволення та злість (*anger relief*), які суспільство відчуває від несправедливості із-за нерівномірного розподілу тягаря війни, у практики та інструменти для досягнення нового суспільного договору.

Досвід Південно-Африканської Республіки демонструє тенденцію до виявів непереробленої агресії – в країні високий рівень злочинності та побутового насильства, а найновіші дослідження вказують також на феміцид як серйозну загрозу.

ВАЖЛИВО ПІДВИЩУВАТИ РІВЕНЬ ОБІЗНАНОСТІ ПРО МЕНТАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я

У процесі повоєнного відновлення, Україні важливо підвищувати рівень обізнаності про ментальне здоров'я та робити його фокусом уваги суспільства. Важливо будувати партнерство між державними інституціями та громадськими організаціями з тим, аби вже зараз і в достатньому обсязі надавати послуги у сфері ментального здоров'я тим групам, зокрема, вразливим, які потребують такої підтримки.

У цьому контексті, доцільно надавати якісні освітні послуги – проводити додаткове навчання з вирішення конфліктів для пар і сімей, а також включити тренінги з ненасильницької поведінки для дітей як частину шкільної програми. Важливо виховувати дітей як майбутніх адвокатів миру та єдності, формуючи у них цінності діалогу, толерантності та відповідальності.

7. ПОДОЛАННЯ ТРАВМИ ВІЙНИ МАЄ БУТИ ПРІОРИТЕТОМ.

У процесі повоєнного відновлення, важливо визнати у громадах і на рівні усього суспільства біль, через який пройшла країна. Одним зі способів визнати такий біль (*acknowledging pain*) є розповідання і прийняття правди про пережите (*storytelling*).

Робота з травмою має бути частиною національної політики примирення і розпочатися якомога швидше після завершення війни. Це зменшить шанси на перетворення такої травми на трансгенераційну, а відтак у перспективі наступних десятиліть суспільство матиме менше викликів у цьому контексті.

РОБОТА З ТРАВМОЮ МАЄ БУТИ ЧАСТИНОЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ВІДНОВЛЕННЯ

Серед інструментів, які можуть бути цікавими для України, може стати впровадження програм ментального здоров'я («Зціли мене і я зцілюватиму тебе» (*Heal me, and I will heal you*)). Такі програми вчать слухати, співпереживати, розуміти біль і травми інших, не засуджувати і приймати – і через це зцілювати й самих себе. Такий підхід формує культуру емпатії, довіри та взаємної підтримки в суспільстві.

8. ПАМ'ЯТЬ ПРО ВІЙНУ ЯК МОЖЛИВІСТЬ ОСМИСЛИТИ ПЕРЕЖИТЕ І СТАТИ СИЛЬНІШИМИ.

Після геноциду, Руанда розробила власний підхід до вшанування пам'яті за тими, хто загинув. В країні є два види меморіалів – музеї та місця поховання, а також меморіали, де безпосередньо відбувалися масові вбивства (*killing sites*).

*МІСЦЯ МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ МАЮТЬ
ВАЖЛИВЕ ЗНАЧЕННЯ - ДЛЯ
ЗБЕРІГАННЯ ІСТОРІЇ І ДЛЯ ЗЦІЛЕННЯ
ТРАВМИ*

Перші – подібно до Меморіалу геноциду в Кігалі (*The Kigali Genocide Memorial*) проводять системну освітню та адвокаційну роботу – організовують навчання для експертів, розробляють курс для школярів про історію геноциду 1994 року, а також приймають навчальні візити для міжнародних експертів з пост-конфліктного врегулювання. Другі – такі як Меморіальний центр геноциду Нтараме (*Ntarama Genocide Memorial Centre*) – це місця, де були здійснені масові злочини і де зберігаються останки тих, хто загинув.

Місця меморіалізації мають важливе значення – як для зберігання історії, так і для зцілення травми: важливо мати місце, де трагічний досвід символізовано і документовано. Такі простори також допомагають зберігати пам'ять про війну і створюють можливість розповідати історії про пережити досвід. Зафіксовані історії звичайних людей роблять суспільство небайдужим і дають розуміння, що віна, геноцид чи інші важкі події – це не просто статистика чи сторінки історії. За ними – реальні люди і особисті трагедії.

Над документом працювали:
Ірина ДРОБОВИЧ, Анна НІКОЛАЄНКО, Аліна М'ЯКЕНЬКА,
Олена ЗАПОЛЬСЬКА, Олесь БІДА, Аліна МАЙОРОВА